

УДК 316.2.316.733

А.Ручка,
доктор філософських наук

ЦІННІСНА МЕТАМОРФОЗА В МЕНТАЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНИХ ПОДІЙ 2014 Р.

У статті аналізуються особливості ціннісної метаморфози в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. За період 2013–2014 рр. стало помітно зростання важливості патріотизму, демократизму, солідарності, креативного індивідуалізму, культурної компетентності, залучення до традиційних, історичних та релігійних цінностей.

В статье анализируются особенности ценностной метаморфозы в ментальности граждан Украины во время чрезвычайных событий 2014 г. За период 2013–2014 гг. наступило заметное возрастание важности патриотизма, демократизма, креативного индивидуализма, культурной компетентности, приобщение к традиционным, историческим и религиозным ценностям.

This article deals with peculiarities of value metamorphosis in the mentality of Ukrainian citizens occurred during the extraordinary events in the year 2014. Since November 2013 a significant growth of the importance of patriotism, democratism, solidarity, creative individualism, cultural competence and involvement in traditional historical and religious values has been observed.

Ключові слова: цінності, ціннісні пріоритети, ціннісні синдроми, ціннісна метаморфоза, надзвичайні події 2014 р.

Ключевые слова: ценности, ценностные приоритеты, ценностные синдромы, ценностная метаморфоза, чрезвычайные события 2014 г.

Keywords: value, value priorities, value syndromes, value metamorphosis, extraordinary events of the year 2014.

Те, що нинішній рік є роком надзвичайних подій у нашому соціумі, ні у кого не викликає жодних сумнівів. І дійсно, Євромайдан, повалення режиму В.Януковича, позачергові президентські вибори, анексія Криму Росією, військова АТО проти сепаратистів на Сході України, загибель малайзійського “Боїнга”, бойові зіткнення українських військових з частинами регулярної російської армії на території країни – все це не можна віднести до рядових, звичайних подій.

Такого роду події спричинили, безумовно, певний (значний) вплив на вітчизняний соціум. По-перше, вони загострили цілу низку його проблем: політичних, економічних, фінансових, оборонних, соціальних (біженці, переселенці із зони військових дій). Це загострення супроводжувалось людськими жертвами, різноманітними небезпеками, ризиками. Ще у 2012 р., за даними моніторингу ІС НАН України, лише 17% опитаних громадян вважали політичну ситуацію в країні критичною, вибухонебезпечною. Тепер же, під час надзвичайних подій, політичну ситуацію в країні вважають критичною, вибухонебезпечною вже 55% опитаних. Водночас, по-друге, зазначені події зумовили свого роду *мобілізацію* людського потенціалу нашої країни. Про це свідчить не тільки зростання обороноздатності українського війська, а й масова підтримка його громадянами, відвага добровольців і волонтерів. Зрозуміло, що ця мобілізація характеризується не тільки зовнішніми, візуальними свідченнями, вона також має приховані, ментальні параметри. Йдеться про *ціннісні преференції* людей, які формуються в молодому віці і далі протягом життя впливають на пріоритети їхньої життєдіяльності, мають прояв як на ментальному рівні, так і в реальних діях.

Давно відомо, що цінності на соціетальному рівні здатні виконувати фундаментальну функцію інтеграції соціуму, підтримки його цілісності і стабільності. Крім інтегративної функції цінностей, у науковій літературі приділяється увага ще таким функціям, як орієнтувальна, мотивувальна, оцінювальна, регулятивна, ідентифікаційна, комуніка-

тивна, соціалізаційна, пізнавальна. Загалом, цінності становлять смисловий фундамент культури будь-якого соціуму, вони здатні, крім усього іншого, наділяти сенсом будь-які дії і взаємодії людей. Отже, цінності можуть виступати як стандарти чи критерії вибору із існуючих альтернатив, що притаманні будь-якій ситуації людської життєдіяльності. Водночас не варто забувати, що цінності можуть характеризувати не тільки згуртованість соціуму, а й його ієрархію, розшарування, неоднорідність, бути джерелом латентних ціннісних конфліктів.

У цілому значення цінностей для людського життя полягає в першу чергу у продукуванні і підтримці соціальних зв'язків між людьми, сприянні їхній ідентифікації, полегшенні орієнтування людей у складних життєвих ситуаціях, створенні атмосфери впевненості у людських взаємовідносинах тощо. Звідси соціологія цінностей, яка вивчає різнопланові параметри суспільної аксіосфери, зміст, стан і змінюваність ціннісної ментальності людей, стає сьогодні дуже актуальним науковим напрямом соціальної науки.

У межах цього наукового напрямку особливу зацікавленість викликає питання *динаміки ціннісних пріоритетів* населення України (за певний часовий період). Щоб з'ясувати спрямованість і особливості зазначеної динаміки, ІС НАН України здійснив за період 1991–2014 рр. дев'ять репрезентативних загальнонаціональних опитувань. У соціологічному інструментарії всіх дев'яти опитувань громадян України респондентам пропонувалось оцінити *важливість особисто для себе* певного списку цінностей за 5-бальною шкалою, де 1 бал означає “зовсім не важливо”, 2 бали – “скоріше не важливо”, 3 бали – “важко відповісти, важливо чи ні”, 4 бали – “скоріше не важливо”, 5 балів – “дуже важливо”. Нижче (*табл. 1*) наведено перелік цінностей та їхні індекси (середньозважені бали за 5-бальною шкалою), що засвідчують ієрархічний порядок і динаміку ціннісних пріоритетів у ментальності громадян країни за період 2012–2014 рр. Тим самим до уваги були взяті ціннісні пріоритети

Розділ перший

Таблиця 1

Динаміка ціннісних пріоритетів населення України
за період 2012–2014 рр.
(середньозважені бали за п'ятибальною шкалою)

Цінності	2012	2014
Міцне здоров'я	4,74	4,74
Міцна сім'я	4,71	4,74
Благополуччя дітей	4,67	4,71
Матеріальний добробут	4,55	4,55
Цікава робота	4,11	4,15
Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	4,07	4,26 **
Суспільне визнання (повага колег, співгромадян)	4,02	4,10 *
Сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві	4,01	4,19 **
Державна незалежність України	3,91	4,29 **
Відсутність значного соціального розшарування (багаті/бідні, вищі/нижчі верстви суспільства)	3,91	4,06 **
Демократичний розвиток країни	3,82	4,10 **
Незалежність у справах, судженнях, вчинках	3,82	4,04 **
Підвищення освітнього рівня (інтелектуальний розвиток)	3,82	3,97 **
Можливість висловлювати власну думку з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу	3,76	4,02 **
Національно-культурне відродження	3,75	3,92 **
Розширення культурного кругозору, залучення до культурних цінностей (через мистецтво, художню творчість, хобі тощо)	3,65	3,86 **
Можливість критики і демократичного контролю владних структур	3,52	3,83 **
Можливість підприємницької ініціативи (створення приватних підприємств, заняття бізнесом, фермерство)	3,40	3,65 **
Участь у релігійному житті (регулярне відвідування церкви, богослужіння, дотримання релігійних обрядів тощо)	3,14	3,20
Участь у діяльності політичних партій і громадських організацій	2,78	2,94 **

Примітка: статистично значущі відмінності середньозважених балів фіксуються за рядками між 2012 і 2014 (* – на рівні 5%, ** – на рівні 1%).

громадян, які фіксувались за два роки, до і під час надзвичайних подій в Україні 2014 рр.

Аналіз наведених даних засвідчує, що за період 2012–2014 рр. статистично значуще не зросла важливість тільки шести цінностей (із двадцяти цінностей, пропонованих за списком), пов'язаних зі *здоров'ям, сім'єю, дітьми, добробутом, цікавою роботою, участю в релігійному житті*. Якщо середній індекс цього ціннісного комплексу дорівнював у 2012 р. 4,32 бала, то в 2014 р. він зріс тільки до 4,35 бала. Дуже важливим для себе цей ціннісний комплекс вважали у 2012 р. у середньому 58% опитаних, а у 2014 р. таких стало трохи більше – у середньому 62%.

Водночас статистично значуще зросла за період 2012–2014 рр. важливість інших чотирнадцяти цінностей, пов'язаних з *державною незалежністю України, демократичним контролем рішень влади, демократичним розвитком країни, свободою слова, підприємницькою ініціативою, індивідуальною самостійністю, культурною компетентністю, рівними можливостями для всіх, морально-психологічним станом суспільства, національно-культурним відродженням, участю в політичному житті, соціальною рівністю, інтелектуальним розвитком, суспільним визнанням*, У 2012 р. середній індекс цього ціннісного комплексу дорівнював 3,73 бала. Дуже важливими для себе тоді його вважали в середньому 23% опитаних. У 2014 р. відповідний середній індекс статистично значуще зріс до 3,94 бала. Дуже важливим для себе стали його тепер вважати в середньому 36% респондентів.

Дані (табл. 1) демонструють найбільші розбіжності індексів за такими ціннісними пріоритетами (за період 2012–2014 рр.): *державна незалежність України, демократичний контроль рішень влади, демократичний розвиток країни, свобода слова, підприємницька ініціатива, індивідуальна самостійність, культурна компетентність*. Це означає, що під час надзвичайних подій ментальність наших громадян підлягає певній ціннісній метаморфозі, яка пов'язується насамперед з помітним зростанням

важливості *патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму, культурної компетентності*. До цієї групи цінностей можна додати також *рівні можливості для всіх, морально-психологічний стан суспільства і національно-культурне відродження*, індекси яких статистично значуще зросли у 2014 р. Якщо перша з них підсилює важливість демократизму, то друга опосередкованим чином репрезентує, мабуть, важливість солідарності нашого соціуму. Щодо національно-культурного відродження, то зростання його індексу свідчить передусім про *ревіталізацію (оживлення)*, певних традиційних цінностей (історичних, релігійних, народних), які дійсно необхідні соціуму під час бурхливих змін та надзвичайних подій.

Якщо згрупувати всі зазначені ціннісні пріоритети за критерієм *функціональної однорідності*, то можна серед них аналітично вирізнити чотири таких синдроми. Перший із них під назвою “Безпека” охоплює *вітальні* цінності (здоров’я, сім’я, діти, добробут). Функціональне призначення цього синдрому цінностей – гарантування екзистенційної безпеки людей, людського життя, його відтворення. Другий синдром під назвою “Соціальний комфорт” охоплює різноманітні *просоціальні* (інтеракційні, егалітарні, традиційні, релігійні) цінності, які покликані забезпечувати комфорт (у широкому розумінні) у взаємовідносинах між людьми з приводу набуття можливостей для реалізації своїх інтересів, прагнень, дотримання традицій, уникання конфліктів, пошуку життєвих смислів тощо. В даному випадку йдеться про такі цінності, як *морально-психологічний стан суспільства, рівні можливості для всіх, соціальна рівність, “національно-культурне відродження”, участь у релігійному житті*. Третій синдром під назвою “Самореалізація” охоплює *самореалізаційні* цінності (*цікава робота, суспільне визнання, індивідуальна самостійність, інтелектуальний розвиток, культурна компетентність*). Функціональне призначення цього синдрому цінностей полягає в забезпеченні саморозвитку людини, саморегуляції її здібностей і талантів у різноманітних сферах суспільного життя. І, нарешті, четвертий

синдром під назвою “Демократія” охоплює *політико-громадянські цінності (державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, підприємницька ініціатива, участь у політичному житті)*. Їх функціональне призначення – забезпечити участь громадян у політико-громадянському житті соціуму.

Нижче (*табл. 2*) наведено ієрархічний порядок і динаміку зазначених ціннісних синдромів за 2012–2014 рр.

Як бачимо, в обох випадках ієрархічний порядок ціннісних синдромів очолюють вітальні цінності (синдром “Безпека”). За період 2012–2014 рр. домінантне становище цього синдрому практично не змінилося. У 2012 р. його середній індекс дорівнював 4,67 бала. Дуже важливим для себе його тоді вважали в середньому 74% опитаних. У 2014 р. відповідний середній індекс становив 4,68 бала. Дуже важливим для себе цей ціннісний синдром вважали 76% опитаних. Отже, ціннісний синдром “Безпека” за період 2012–2014 рр., очолюючи ієрархічний порядок цінностей у ментальності наших громадян, не змінює своєї домінантної позиції.

Натомість інші ціннісні синдроми за вказаний період статистично значуще підвищують індекси своєї важливості для людей. Так, ціннісний синдром “Самореалізація”, який перемістився в межах ієрархічного порядку цінностей на друге місце ще в 2003 р., статистично значуще підвищив свій середній індекс з 3,88 бала (2012 р.) до

Таблиця 2

Динаміка ціннісних синдромів за період 2012–2014 рр.
(агреговані середньозважені бали за п’ятибальною шкалою)

<i>Ціннісні синдроми</i>	<i>2012</i>	<i>2014</i>
Безпека (вітальні цінності)	4, 67	4, 68
“Самореалізація” (самореалізаційні цінності)	3, 88	4, 02 **
“Соціальний комфорт” (просоціальні цінності)	3, 78	3, 93 **
“Демократія” (політико-громадянські цінності)	3, 53	3, 81 **

4,02 бала (2014 р.). Своєю чергою ціннісний синдром “Соціальний комфорт”, займаючи в межах ієрархічного порядку цінностей третю позицію, також статистично значуще підвищив свій індекс з 3,78 бала (2012 р.) до 3,93 бала (2014 р.). І нарешті, середній індекс четвертого ціннісного синдрому “Демократія” зріс за період 2012–2014 рр. з 3,55 бала до 3,81 бала. Привертає до себе увагу те, що даний ціннісний синдром порівняно з іншими синдромами найбільше підвищив свій середній індекс під час надзвичайних подій у країні.

Резюмуючи, сформулюємо такі узагальнення:

- під час надзвичайних подій 2014 р. ментальність наших громадян продовжує характеризуватись домінуванням синдрому вітальних цінностей, пов’язаних зі здоров’ям, сім’єю, дітьми і добробутом людей;
- водночас під час надзвичайних подій у країні статистично значуще зростає (в ментальності людей) синдром політико-громадянських цінностей (державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, підприємницька ініціатива, участь у політичному житті);
- під час надзвичайних подій у країні також статистично значуще зростають самореалізаційні та просоціальні цінності;
- у цілому це свідчить про зростання в ментальності українського соціуму (під час надзвичайних подій) значущості патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму, солідаризації, культурної компетентності, а також певних традиційних, історичних та релігійних цінностей.